

Maciej Cesarski

OD FUNKcjONALNEGO MIESZKANIA KU ZRÓWNOWAŻONEJ PRZESTRZENI ZAMIESZKIWANIA – ROLA INFRASTRUKTURY OSADNICZEJ¹

Wprowadzenie – postrzeganie przestrzeni a mieszkanie i przestrzeń zamieszkiwania

W doznawanej przez ludzkie zmysły przestrzeni fizycznej określać można odległość obiektów bądź punktów – bezwzględną (np. liniową mierzoną w km) lub względną (np. czas pokonania tej odległości).² Antropologiczne postrzeganie i pojmowanie przestrzeni zależy od kultury, do której ją odnosimy. Istnieją ponadto przestrzenie abstrakcyjne. Przestrzeń w filozofii wyznaczana jest przez ogół relacji obiektów lub zbiór owych obiektów. W matematyce określana może być jako zbiór relacji i działań między jego elementami. Zamieszkiwanie przejawia się przede wszystkim w przestrzeni fizycznej. Istotna jest tu zwłaszcza przestrzeń geograficzna, ograniczona (geodezyjna), trójwymiarowa i zróżnicowana przez cechy naturalne i działalność człowieka. Przestrzeń geograficzną podzielić można na podprzestrzenie: przyrodniczą, społeczno-gospodarczą i kulturową. Przestrzeń przyrodniczą tworzą litosfera, hydrosfera i atmosfera oraz rozwijająca się w nich biosfera (fauna i flora). W przestrzeni społeczno-gospodarczej mieszczą się bezpośrednio wszelka działalność człowieka oraz jej uwarunkowania. Przestrzeń kulturową konstrytuują z kolei zasoby kultury duchowej (sprowadzane ostatnio do kapitału ludzkiego, społecznego itp.) oraz materialnej.

Pojęcie przestrzeni zamieszkiwania nabiera jaśniejszego sensu dopiero w związku z zagospodarowaniem przestrzennym, którego przedmiotem jest przestrzeń geograficzna, czyli środowisko materialne człowieka złożone ze środowiska naturalnego

---

¹ Opracowanie nawiązuje do autorskiej części badań statutowych. Jest próbą ich rozszerzenia, a zarazem uogólnienia. Zob. M. Cesarski, *Zakres oraz regionalne i lokalne relacje infrastruktury osadniczej w rozwoju zrównoważonym – zagadnienia metodyczne*, w: *Problemy rozwoju zrównoważonego w gospodarce regionalnej*, kier. Z. Strzelecki, Katedra Samorządu Terytorialnego i Gospodarki Lokalnej SGH, Warszawa 2010 (maszynopis).

² R. Domański, *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 29–32.

oraz istniejącego trwałego zainwestowania. W zakresie tego zainwestowania istnieją materialne elementy zwane infrastrukturą osadniczą wyznaczające przestrzeń zamieszkaną, stanowiącą wiodącą część przestrzeni zamieszkiwania. Przestrzeń zamieszkaną, u której podstaw znajduje się mikroprzestrzeń w postaci mieszkań, zajmuje się w sposób zbiorczy polityka mieszkaniowa i osadnicza wykazująca związki z innymi dyscyplinami odnoszącymi się do kształtowania przestrzeni, także abstrakcyjnej.

Źródłem myślenia abstrakcyjnego związanego z relacjami mieszkania, przestrzeni zamieszkiwania, zagospodarowania przestrzennego i przestrzeni zamieszkaney szukać można w dociekaniach filozoficznych i historiograficznych. U Martina Heideggera występuje wyraźny związek między mieszkaniem i zamieszkiwaniem, gdy pisze: „Most, hangar, stadion, elektrownia znajdujące się w obszarze zamieszkiwania są budowlami dającymi człowiekowi schronienie ale nie mieszkaniami; dworzec i autostrada, zapora i hala targowa są budowlami, ale nie mieszkaniami. Niemniej wymienione budowle znajdują się na obszarze, który zamieszkujemy. [...] Ale czy samo istnienie mieszkań gwarantuje nam także, że zamieszkiwanie ma miejsce? Tamte budowle, które nie są mieszkaniami, są jednak ze swej strony określone ze względu na zamieszkiwanie, w tej mierze, w jakiej służą ludzkiemu zamieszkiwaniu”. Martin Heidegger dodaje dalej: „Przestrzenie, które przemierzamy co dzień, przyznane są nam przez miejsca; podstawą istoty tych miejsc są rzeczy w rodzaju budowli. [...] Przeto przestrzenie otrzymują swą istotę od miejsc, a nie od »przestrzeni«”³ Istnienie mieszkań nie gwarantuje zatem zamieszkiwania, stanowiąc wszakże jego konieczny warunek. Budowle i urządzenia niebędące mieszkaniami znajdujące się na obszarze zamieszkiwania dają bowiem człowiekowi szeroko rozumiane schronienie. Budowle te i urządzenia są określone dopiero poprzez służenie ludzkiemu zamieszkiwaniu.

Fernand Braudel wybitny przedstawiciel XX-wiecznej historiografii francuskiej stwierdza: „Cywilizacja to przede wszystkim pewna przestrzeń, »obszar kulturowy« (*aire culturelle*), jak powiadają antropologowie, ramy pomieszczenia. [...]. Jeżeli do tej spójności w przestrzeni dochodzi trwałość w czasie, to całą »sumę« repertuaru obdarzam mianem cywilizacji lub kultury. [...] Rzeczą zwodniczą bowiem jest próbować na sposób niemiecki oddzielić kulturę od jej bazy, którą miałyby być cywilizacja. Jeżeli lekceważenie nadbudowy jest rzeczą absurdalną, to nie mniejszym absurdem jest tak często spotykane lekceważenie infrastruktury. Cywilizacje spoczywają na ziemi”⁴ Cywilizacja jest zatem pewną spoczywająca na ziemi spójną kulturowo „przestrzenią długiego trwania”. Do trwania

³ M. Heidegger, *Budować, mieszkać myśleć*, w: M. Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 316–336 oraz 326–328.

⁴ F. Braudel, *Historia i trwanie*, Czytelnik, Warszawa 1999, s. 253–313.

cywilizacji niezbędna jest materialna infrastruktura rozumiana w najszerszym tego słowa znaczeniu, a więc zagospodarowanie przestrzenne. Wychodząc od powyższych stwierdzeń, łatwo się przekonać, że rozważania nad relacjami pojęć: mieszkania, przestrzeni zamieszkiwania i przestrzeni zamieszkaney wymagają myślenia nawiązującego do podstawowych wartości podtrzymujących kulturę i cywilizację.⁵ Przedstawione rozumowanie zastosować można do interpretacji przebiegu rzeczywistych współczesnych globalnych procesów osadniczych, zwłaszcza urbanizacyjnych. Stwierdzić bowiem można, że miasto przybierające coraz bardziej skomplikowane i rozprzestrzeniające się formy stanowiące jądro procesów urbanizacji składa się z „formy”, której podstawą jest infrastruktura, oraz z „treści” w postaci zamieszkującej je ludności z jej opartą na „formie” działalnością społeczno-gospodarczą wyrażającą wartości kulturowe.⁶

Rozpatrywanie relacji mieszkania i przestrzeni zamieszkaney występuje na niższym szczeblu ogólności nauk stosowanych, w tym społecznych, w badaniach nad mieszkalnictwem i osadnictwem. Schronienie – początkowo naturalne, dające szansę przetrwania – kształtowane jest w cywilizacji osiadłej w sposób świadomy. Nabiera od epoki odrodzenia cech miejskich, stając się na przełomie XIX i XX wieku, pod wpływem modernistycznej architektury i urbanistyki, współcześnie rozumianym mieszkaniem.⁷ Staje się zarazem mieszkaniem warunkującym rozwój osobowości i przydatne społecznie działanie człowieka wybiegające daleko poza potrzebę schronienia i przetrwania. Zasób mieszkaniowy i inny osadniczy kształtowany jest w zachodnim kręgu cywilizacyjnym przez procesy społeczno-gospodarcze o wymiarze sekularnym. Stanowi wyraz jednej z niewielu form aktywności społeczno-gospodarczej człowieka zostawiających trwały ślad kultury materialnej, stojącej u jej podłoża.

Rynkowa presja na wzrost ekonomiczny powodująca jego wahania i kryzysy, fetyszyzująca mechanizmy efektywnościowe, rozrywająca wraz z rewolucją przemysłową bezpośredni związek mieszkania i zarobkowania marginalizuje znaczenie

⁵ M. Cesarski, *Mieszkalnictwo. Myślenie globalne a przestrzenne wymiary działań w Polsce*, w: *Globalna gospodarka – lokalne społeczeństwa. Świat na progu XXI wieku*, red. nauk. J. Osiński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2001, s. 351–366.

⁶ D. Szymańska, *Urbanizacja na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 18–24.

⁷ W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2001, s. 59–67; T. Broniewski, *Historia architektury dla wszystkich*, wyd. III, Ossolineum, Wrocław 1990, s. 87–89; S. Giedion, *Przestrzeń, czas, architektura. Narodziny nowej tradycji*, PWN, Warszawa 1968, s. 459–674 i 747–837; *Naród. Styl. Modernizm*, red. J. Purchla, W. Tegethoff, współpr. Ch. Fuhrmeister, Ł. Galusek, CIHA, Kraków–Monachium 2006, s. 11 i dalsze; J. Sławińska, *Ekspresja sił w nowoczesnej architekturze*, wyd. II zm., Arkady, Warszawa 1997, s. 33–40; M. Janik, *Socjokulturowe aspekty miejsc zamieszkania*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004, s. 59–128; M. Jewdokimow, *Magazyn Masek. Mieszkania a więź społeczna*, w: *Co znaczy mieszkać. Szkice antropologiczne*, Trio, Warszawa 2007, s. 88–103; B. Dowgiałło, *Moda w mieszkaniu*, w: *ibidem*, s. 107–119.

miejsca pracy w integracji przestrzeni zamieszkaney. Powojenny wszechogarniający paradygmat wzrostu ekonomicznego – dotyczący także odmiennych ustrojowo przez ponad cztery dekady państw wschodnioeuropejskich, w tym Polski – umacnia jakby w niezamierzony sposób znaczenie miejsca zamieszkania w integracji tej przestrzeni.⁸ Narastanie od lat siedemdziesiątych komplikacji wzrostu ekonomicznego prowadzące do dzisiejszego rozszerzającego się w skali światowej kryzysu społeczno-gospodarczy związane jest w znacznym stopniu z błędami polityki mieszkaniowej. Łączy się bezpośrednio m.in. z nadużywaniem kredytów do promowania własności mieszkaniowej niesłużącej równoważeniu przestrzeni zamieszkaney.⁹ Procesy te i stanowiące ich punkty krytyczne groźne zjawiska związane z destrukcyjnym wpływem globalizacji¹⁰ wywołują nagłą potrzebę bardziej harmonijnego rozwoju cywilizacyjnego. Rozwoju uwzględniającego – oprócz zagadnień *stricte* ekonomicznych – w większym stopniu wymiary społeczny i przyrodniczo-ekologiczny. Potrzebę tę zaspokajać ma rozwój zrównoważony i jego ewoluująca koncepcja.

W dotychczasowej koncepcji rozwoju zrównoważonego jego podstawowe płaszczyzny: społeczna, ekonomiczna i ekologiczno-przyrodnicza nie mają dostatecznie wypracowanej megapłaszczyzny wspólnej. Megapłaszczyzny wyznaczającej cel nadrzędny, któremu służyć ma rozwój zrównoważony dający szanse trwania gatunku ludzkiego. Megapłaszczyznę tę ukazuje spojrzenie na sferę osadnictwa i jej dającą się obserwować formę – przestrzeń zamieszkiwania, w tym przestrzeń zamieszkaną. Wartościowe, sięgające filozofii rozważania o potrzebie właściwego kształtowania osiedli ludzkich deklaracje polityczne w tym zakresie, daleko posunięte badania nad ważnymi konkretnymi zagadnieniami tej problematyki i inne działania budują podkład pod konieczny proosadniczy zwrot w rozwoju cywilizacyjnym. Nie mogą jednak zastąpić metodycznych rozwiązań w tym zakresie przekładających całą złożoność przestrzeni zamieszkiwania, w tym zwłaszcza zamieszkaney, na ujęcia operacyjne. Rozwiązania takie muszą być z natury stosunkowo proste i ogólne, by ogarnąć tę złożoność, a jednocześnie na tyle osadzone w praktyce, żeby stwarzać przesłanki kierowania aktywności społeczno-gospodarczej na bezpośrednie podbudowywanie rozwoju przestrzeni zamieszkaney idące ku rozwojowi zrównoważonemu. Rozwiązaniem tym może być koncepcja infrastruktury osadniczej

⁸ M. Cesarski, *Podstawy zamieszkiwania i ich rola w integracji społecznej (myśl polskiej szkoły mieszkaniowej)*, w: *80 lat PTPS – spojrzenie w przyszłość*, „Biuletyn Informacyjny PTPS”, „Wiadomości Społeczne” 2005 nr 1, s. 54–72.

⁹ M. Cesarski, *Mieszkalnictwo społeczne a kryzysy gospodarcze XX i XXI w.*, w: *Wymiary kryzysu – przyczyny, przejawy, prognozy i środki zaradcze*, red. nauk. J. Osiński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2009, s. 277–296.

¹⁰ Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, PIW, Warszawa 2000, s. 44–66; J.E. Stiglitz, *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 164–175, 192–223.

dająca szanse integracji przestrzeni zamieszkałej wokół urządzeń i obiektów przestrzennego zagospodarowania podbudowujących bezpośrednio procesy osiedleńcze i unaoczniających społeczny sens rozwoju zrównoważonego. Generalne założenie takiego podejścia metodycznego polega na przeświadczeniu, że negatywne oraz pozytywne efekty gospodarowania ogniskują się w sferze osadnictwa. Przejawiają się w przestrzeni zamieszkiwania, a zwłaszcza w przestrzeni zamieszkałej. Wykorzystanie przestrzeni zamieszkiwania, zasobu nieodtwarzalnego, do właściwego przebiegu procesów rozwoju cywilizacyjnego wymaga – w odróżnieniu od wielu innych czynników jej kształtowania – szerszego udziału i ściślejszej koordynacji ze strony władz publicznych. Podstawą kształtowania zagospodarowania przestrzennego, w tym przestrzeni zamieszkałej, pozostać więc musi w kręgu cywilizacji zachodniej XXI wieku działalność sektora publicznego oraz działalność sektora prywatnego zogniskowana wokół sektora publicznego.

Opracowanie szerszej operacjonalizacji przestrzeni zamieszkiwania przydatnej do działań społeczno-gospodarczych skupionych na infrastrukturze osadniczej i rozwoju zrównoważonym przekracza możliwości indywidualnej pracy badawczej. Wymaga wysiłku zespołów ludzkich. Ogólnym przesłaniem opracowania jest zatem sygnalizacja tkwiących w koncepcji infrastruktury osadniczej metodycznych możliwości nadawania rozwojowi zrównoważonemu logicznie akceptowalnych i powszechnie zrozumiałych treści. Treści uzasadniających ciągłość rozumowania prowadzącego od koncepcji funkcjonalnego mieszkania i osiedla mieszkaniowego ku zrównoważonej przestrzeni zamieszkałej i w konsekwencji całej przestrzeni zamieszkiwania. Przyszłość nakazuje także postrzeganie procesów osadniczych, w tym urbanizacyjnych, w skali ciągłej od najbardziej skomplikowanych struktur miejskich do osadnictwa wiejskiego. Właściwy zakres przedmiotowy infrastruktury osadniczej i relacje przestrzenne między jej elementami w wymiarze regionalnym (obejmującym skalę międzynarodową np. z perspektywy polityki UE) i lokalnym stanowią fundament rozwoju zrównoważonego. Rozwojowi temu służą również odpowiedni zakres i relacje przestrzenne infrastruktury osadniczej do innych składników zagospodarowania przestrzennego. Problematyka ta otwiera obszerne interdyscyplinarne pole przyszłych badań.

1. Relacje funkcjonalnego mieszkania i przestrzeni zamieszkałej według polskiej szkoły badań

Trudności mieszkaniowe i szersze osadnicze o różnej treści i formie przejawiania się towarzyszą wszystkim ustrojom społeczno-gospodarczym.¹¹ Rozwój gospodarczy, stopień urbanizacji i zamożności społeczeństw decydują o potrzebach mieszkaniowo-osadniczych oraz możliwościach ich zaspokajania. Ustroje społeczno-gospodarcze przesądzają natomiast o systemie zaspokajania tych potrzeb i ich charakterze. Generalne efekty polityki mieszkaniowej i osadniczej zależą od ogólnej polityki społeczno-ekonomicznej, a zwłaszcza od znaczenia przywiązywanego w niej do mieszkania. Zasady polityki mieszkaniowej, którym podporządkowane powinny być jej cele i metody, ogniskuje sformułowane w ONZ w 1948 roku prawo do mieszkania,¹² którego prekursorem jest Teodor Toeplitz – międzywojenna pierwsza postać rodzącej się wówczas polskiej szkoły badań i polityki mieszkaniowej.

Zgodnie z główną myślą przedstawicieli polskiej szkoły badań i polityki mieszkaniowej, kwestia mieszkaniowa warunkowana jest niedostatecznym standardem i głębokim strukturalnym niedoborem mieszkań dla ludności upośledzonej ekonomicznie. Jest skutkiem podporządkowania inwestycji mieszkaniowych mechanizmom rynku i dążeniu do zysku.¹³ Kwestia ta wymaga szerszego rozumienia problemów mieszkaniowych złączonych z polityką budowlaną, gruntową i komunalną oraz architekturą i urbanistyką. Mieszkanie i budynek mieszkalny powinny być rozpatrywane w związku ze zintegrowaną zabudową osiedlową – terenem zagospodarowanym w zieleń z urządzeniami i obiektami podstawowych usług komunalno-społecznych. Rozsądna odległość z mieszkania do przedszkola, szkoły, miejsca pracy itp., komunikacja gwarantująca bezpieczeństwo pokonania tej odległości wpisują się w ideę społecznego osiedla i mieszkania społecznie najpotrzebniejszego, o stosunkowo dobrych cechach funkcjonalnych.¹⁴ Idea ta ma być urzeczywistniana przez budownictwo

¹¹ G.H. Beyer, *Housing and society*, The Macmillan Company, New York–London 1965, s. 5–114, 511–578; J.B. Cullingworth, *Housing in transition*, Heinemann, London 1963, s. 15–225.

¹² A. Andrzejewski, *Społeczne aspekty polityki mieszkaniowej*, w: *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, PWE, Warszawa 1979, s. 284–287.

¹³ T. Toeplitz, *Kłęska mieszkaniowa i próby jej usunięcia*, Wyd. Urzędu Mieszkaniowego, Warszawa 1920, s. 3–14; S. Tołwiński, *Postulaty mieszkaniowe klasy robotniczej*, „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1925 nr 4, s. 1–2; T. Toeplitz, *Walka z bezrobociem przez budownictwo mieszkaniowe*, „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1926 nr 3, s. 10–21; T. Toeplitz, *Stan sprawy mieszkaniowej w Polsce*, „Zdrowie” 1927 nr 7, s. 354–404; T. Toeplitz, *Główne zagadnienia budownictwa mieszkaniowego w obecnej chwili*, „Samorząd Miejski” 1927 nr 11, s. 711–750; E. Strzelecki, *Kwestia mieszkaniowa w Polsce*, w: *Bilans gospodarczy Dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, t. 2, Poznań 1929, s. 413–426.

¹⁴ T. Toeplitz, *Znaczenie społecznego budownictwa mieszkaniowego*, KPMKSS, Warszawa 1928, s. 5–13; T. Toeplitz, *Społeczne budownictwo mieszkaniowe*, „Dom, Osiedle, Mieszkanie” 1929 nr 1, s. 16; T. Toeplitz,

społeczne nieobliczone na bezpośredni zysk, tj. realizowane z myślą o mieszkańcach, a nie o płaconym przez nich komornym. Głównie za pomocą budownictwa społecznego można przy tym zwiększać kulturę mieszkaniową.¹⁵

Powojenne prace z kręgu polskiej szkoły podchodzenia do badań mieszkaniowych dotyczące funkcjonalnego mieszkania i osiedla przekonują, że powinno się komponować przestrzeń mieszkaniową i osiedlową w możliwie elastyczny sposób.¹⁶ Wyrazem tego jest struktura osiedla wyznaczana – oprócz rozmieszczenia mieszkań i zieleni – przez przestrzenne relacje urządzeń społecznych, trasy ruchu pieszego, punkty styczne z zewnętrzną komunikacją miejską itp.¹⁷ Wielkość mieszkań powinna zależeć od czasu nieprzerwanego w nich przebywania i sposobu ich użytkowania. Podstawowy jest również stopień otwarcia wnętrza za pomocą okna dającego największą optyczną łączność z otoczeniem. Liczą się także kształt, światło i barwa – wskazać tu można efekt prostego zasunięcia zasłon oraz wrażenie specjalnego przeznaczenia wnętrz niebędących prostopadłościanami.¹⁸ Niezbędne jest też projektowanie mieszkań i osiedli rozpatrywane od strony bezpośrednich użytkowników. Szczególnie istotna jest poprawa układu funkcjonalno-przestrzennego mieszkania, gdzie poza zależnością wielkości mieszkania od liczebności rodziny równie istotne znaczenie mają związki wewnętrzne w rodzinie, wiek, skład i płeć jej członków, zawód i charakter pracy matki, przyzwyczajenia, upodobania itp. Poszukiwania „klimatu” mieszkania dotyczą przy tym form, proporcji i wrażeń przestrzennych, które mogą być osiągnięte w mieszkaniu bez zamiany jego wielkości. Koncepcja mieszkań o układach otwartych jest jednym ze sposobów odpowiedzi na te wyzwania, nie wpływa wszakże na zmniejszanie środków przeznaczonych na zaspokojenie ilościowych potrzeb mieszkaniowych, gdyż dotyczy rodzin rozwojowych, których potrzeby osiągną szczyt w przyszłości.¹⁹

Zauważa się, że próby urzeczywistnienia idei osiedla społecznego nie eliminują podziału zabudowy mieszkaniowej na lepszą i gorszą, zwłaszcza w gospodarkach rynkowych. Zespoły mieszkaniowe lat siedemdziesiątych wznoszone w Polsce

Masowe budownictwo, „Dom, Osiedle, Mieszkanie” 1929 nr 4, s. 13; T. Toeplitz, *Dom koszarowy czy dom zbiorowy*, „Dom, Osiedle, Mieszkanie” 1929 nr 2, s. 14; T. Toeplitz, *Mieszkanie i miejsce pracy w osiedlu*, „Dom, Osiedle, Mieszkanie” 1935 nr 4, s. 2; S. Tołwiński, *Planowanie i rozbudowa mieszkań robotniczych*, „Komunikat SARP” 1936 nr 9, s. 43–53; S. Tołwiński, *Definicja mieszkania społecznie najpotrzebniejszego*, „Dom, Osiedle, Mieszkanie” 1939 nr 5, s. 2–30.

¹⁵ T. Toeplitz, *Znaczenie społecznego...*, op.cit.

¹⁶ M. Cesarski, *Społeczne kształtowanie przestrzeni mieszkań i osiedli w polskiej powojennej literaturze naukowej – wnioski dla transformacji*, w: *Przestrzenne zróżnicowanie problemów społecznych*, red. nauk. B. Balcerzak-Paradowska, A. Rączaszek, IPISS, Wyd. UE w Katowicach, Warszawa–Katowice 2011, s. 79–92.

¹⁷ B. Brukalska, *Zasady społeczne projektowania osiedli mieszkaniowych*, Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa 1948, s. 7–18.

¹⁸ J. Goryński, *Mieszkanie wczoraj, dziś i jutro*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 10–146 i 218–282.

¹⁹ H. Skibniewska, *Rodzina a mieszkanie*, PWN, Warszawa 1974, s. 109–183.

są natomiast monofunkcyjne, o zbyt dużej skali urbanistycznej i niedostatecznie odporne na działanie czasu. Cele rozwoju cywilizacyjnego zdominowane przez konsumpcyjny styl życia, niezależnie od ówczesnych granic ustrojowych Europy, pozostają odległe od poszukiwania w kulturze materialnej pozautilitarnych wartości. Decyduje o tym coraz wyraźniejszy brak szerszej wizji organizacji struktury przestrzennej zamieszkiwania przekraczającej skalę osiedla, dotyczącej urbanistki i kwestii społecznych o formacie proponowanym w modernistycznych poszukiwaniach sprawiedliwości i porządku.²⁰ Wątki związane z takim stanowiskiem przejawiają się również w innych polskich pracach pozornie odległych od metody polskiej szkoły podchodzenia do zagadnień mieszkalnictwa.²¹

W pracach powojennych przedstawiciele polskiej szkoły badań mieszkalnictwa „[...] mieszkanie jako sposób zamieszkiwania określone jest przez zespół funkcji, których realizacja wymaga odpowiedniej przestrzeni i urządzeń. [...] Mieszkanie w techniczno-budowlanym ujęciu ogranicza się do obudowanej, przeznaczonej dla rodziny przestrzeni. [...]”. Mieszkanie w ujęciu architektoniczno-urbanistycznym „[...] ulega rozszerzeniu i obejmuje oprócz obudowanej, wydzielonej dla rodziny przestrzeni również otoczenie – zagospodarowany dla celów mieszkalnych teren i usługowe urządzenia towarzyszące”²² Architektoniczno-urbanistyczna koncepcja mieszkania obejmuje zwłaszcza formy osiedli i zespołów mieszkaniowych – wiążąc je z ogólnym rozwojem jednostki osadniczej.²³ Dalszym rozwinięciem i dopełnieniem pojęcia mieszkania i zamieszkiwania jest środowisko mieszkalne, które „[...] obejmuje również elementy środowiska naturalnego przetworzone przez człowieka na obszarze zamieszkiwania i oddziałujące na niego”²⁴ Rozwinięcie to zyskuje na znaczeniu wraz ze wzrostem oświatowo-wychowawczej, kulturowej i przyrodniczo-ekologicznej roli relacji przestrzeni zamieszkiwania, zagospodarowania przestrzennego i przestrzeni zamieszkaney. Lokalizacja mieszkań i innej zabudowy osadniczej wpływa na szeroko rozumianą waloryzację przestrzeni zamieszkiwania obejmującą wymiar społeczno-gospodarczy i przyrodniczo-ekologiczny. Waloryzacja ta zmienia kulturę mieszkaniową w kulturę zamieszkiwania zależną od stopnia

²⁰ J. Nowicki, *Kształt przestrzeni mieszkalnej*, ZW CZSR, Warszawa 1980, s. 7–72; J. Nowicki, *Byle się wyróżnić. Drogi współczesnej architektury*, „Polityka” 1996 nr 4 (62), s. 59–60.

²¹ M. Czubaj, *W stronę miejskiej utopii. Szkice o wyobraźni społecznej*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2007, s. 16–148; R.M. Loegler, *Miasto to nie architektoniczna zabawa*, Wydawnictwo RAM, Białystok 2011, s. 31–92; W. Korzeniewski, *Projektowanie mieszkań*, Oficyna Wydawnicza Polcen, Warszawa 2011, s. 19–90.

²² A. Andrzejewski, *Polityka mieszkaniowa*, PWE, Warszawa 1987, s. 17–19.

²³ J. Goryński, *Mieszkanie wczoraj...*, op.cit., s. 7–16.

²⁴ A. Andrzejewski, *Polityka mieszkaniowa*, op.cit.

uwzględniania wymogów ekologii i rozwoju zrównoważonego w kształtowaniu standardów osadniczych.

Sferę osadnictwa określić można jako proces osiedlania się i jego rezultaty. Osadnictwo jest to bowiem „[...] proces osiedlania się ludności na określonym terenie, związany z formami gospodarki oraz całokształtem kultury osiadającego ludu”.²⁵ Proces ten zachodzi, poczynając od pierwotnych miejsc osiedlenia się, poprzez rozwój jednostek osadniczych, następnie hierarchicznej sieci osadniczej. Wykształcają się układy osadnicze – zbiory jednostek osadniczych o powiązaniach przestrzennie-funkcjonalnych. Rozwój urbanizacji prowadzi do złożonych współzależności między układami osadniczymi tworzącymi system osadniczy stanowiący elastyczną całość, wolną od założeń dotyczących wielkości i zadań. Rozwój osadnictwa podbudowuje infrastruktura osadnicza.²⁶ Urbanizacja nabierająca globalnego charakteru określa współczesne procesy osadnicze. Utożsamiana jest z dzielącym się na fazy i przebiegającym w różnych wymiarach procesem wzrostu miast i ich oddziaływaniem na bliższe i dalsze obszary funkcjonalne. Wysokie zaawansowanie urbanizacji – mimo towarzyszących mu ubocznych efektów społeczno-gospodarczych oraz przyrodniczo-ekologicznych – traktowane jest w cywilizacji zachodniej jako wyznacznik rozwoju cywilizacyjnego.²⁷

²⁵ *Encyklopedia powszechna*, t. III, PWN, Warszawa 1975, s. 405.

²⁶ W Polsce koncepcję infrastruktury osadniczej wprowadza na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych A. Andrzejewski. Zob. A. Andrzejewski, K. Dziewoński, J. Goryński, *Perspektywy urbanizacji i rozwoju sieci osadniczej kraju jako elementy prognoz społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo” 1968 nr 1, s. 123–128; A. Andrzejewski, K. Dziewoński, B. Malisz, *Le rôle de la ville et de l'armature urbaine dans la région*, „Expansion regionale” 1972 nr 60/61, s. 9–18; A. Andrzejewski, *Infrastruktura społeczna, jej rola i miejsce w układzie osadniczym*, w: *Gospodarka komunalna i mieszkaniowa i jej rola w społeczno-ekonomicznym rozwoju kraju*, „Monografie i Opracowania SGPiS” nr 30, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1974, s. 138–150; A. Andrzejewski, *Związki infrastruktury społecznej z rozmieszczeniem mieszkalnictwa oraz infrastruktury osadniczej*, w: *Kształtowanie infrastruktury społecznej w Polsce w latach 1971–1980 oraz uwarunkowania i przesłanki jej rozwoju w latach 1981–1985*, KPPiPS PAN–INP UG, Gdańsk 1979, s. 25–38.

²⁷ M. Cesarski, *Doświadczenia urbanizacji na Zachodzie we współczesnym rozwoju społeczno-gospodarczym Polski*, w: *Wzrost gospodarczy i rozwój społeczny jako paradygmaty współczesności*, red. nauk. J. Osiński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2003, s. 459–476.

2. Koncepcja systemu infrastruktury osadniczej – walory dla rozwoju zrównoważonego

Użytecznym sposobem analizowania powiązań infrastruktury osadniczej z rozwojem zrównoważonym jest podejście oparte na teorii systemów i analizie systemowej.²⁸ Infrastruktura spełnia wymogi systemu stanowiącego centralne pojęcie tej teorii – będące bytem fizyczny lub abstrakcyjnym składającym się z elementów powiązanych wzajemnie w układy, służących realizacji funkcjonalności nadrzędnej całości. Do ujęcia takiego nawiązuje jako jedna z pierwszych w Polsce definicja nieoperująca jeszcze pojęciem infrastruktury, wyróżniająca jednak „[...] przestrzenny układ urządzeń i obiektów spełniających funkcje podstawowej, niezbędnej obsługi w stosunku do innych układów przestrzennych. Zakres rzeczowy [...] określają w każdym przypadku wymogi układu obsługiwanego”.²⁹ W definicji tej zastosowane jest kryterium funkcjonalno-przestrzenne przydatne w spojrzeniu na infrastrukturę nawiązującym do etymologii tego terminu. Źródłostów terminu infrastruktura, w którym akcentowane jest ujęcie funkcjonalne, stanowi połączenie dwóch wyrazów łacińskich: „infra”, czyli poniżej, niższy, dolny oraz „struktura”, czyli budowa, konstrukcja itp.³⁰ Kryterium funkcjonalne kwalifikuje określone obiekty i urządzenia do infrastruktury na podstawie faktycznie spełnianych funkcji w podbudowie rozwoju społeczno-gospodarczego. Kryterium przestrzenne uwzględnia rozmieszczenie obiektów i urządzeń pełniących te funkcje oraz ich orientacyjny przestrzenny zasięg oddziaływania. Na podstawie kryterium funkcjonalno-przestrzennego można zatem kwalifikować określony element do danego rodzaju infrastruktury (np. ekonomicznej lub społecznej).

Kryterium funkcjonalno-przestrzenne nie podważa jednak przydatności wydzielania względnie stabilnych elementów infrastruktury i jej podziałów dla celów praktycznych. Zgodnie bowiem z tym kryterium te same obiekty i urządzenia mogą być kwalifikowane w zależności od potrzeb analityczno-badawczych do różnych rodzajów infrastruktury (np. szkoła wyższa – do infrastruktury ekonomicznej i społecznej). Trafność kryterium funkcjonalno-przestrzennego przejawia się w zestawieniu z wielością nazw i rodzajów infrastruktury związaną z kwestią jej aspektów

²⁸ E.S. Quade, *Analiza systemowa: możliwości i ograniczenia*, w: *Analiza systemowa – podstawy i metodologia*, red. W. Findeisen, PWE, Warszawa 1985, s. 13–55; A. Straszak, *Analiza systemowa – metoda bardziej racjonalnego wyboru i decyzji*, w: *ibidem*, s. 57–82.

²⁹ *Mały słownik urbanistyczny*, IUiA, Warszawa 1959, s. 62.

³⁰ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1968, s. 331, 716.

ekonomicznych, technicznych i społecznych. Zastępowanie terminu „infrastruktura ekonomiczna (gospodarcza)” terminem „infrastruktura techniczna” stanowi przejście od ekonomicznych celów funkcjonowania infrastruktury do technicznego charakteru jej urządzeń i obiektów. Można także kwestionować nazwę „infrastruktura techniczna”, gdyż technika zawarta jest w każdym materialnym wytworze człowieka. Wymienna nazwa „infrastruktura ekonomiczna” również poddaje się krytyce, bowiem wszystkie obiekty i urządzenia infrastrukturalne służą – chociażby pośrednio i w niejednakowym horyzoncie czasu – celom ekonomicznym. Z kolei termin „infrastruktura komunalna” przenosi akcent na kryterium miejskiego przede wszystkim środowiska występowania infrastruktury o charakterze techniczno-ekonomicznym wpływającej ponadto bezpośrednio na podstawowe warunki bytu. Analogiczne wątpliwości dotyczyć mogą terminu „infrastruktura społeczna”. Decydującym kryterium podziału infrastruktury na społeczną i ekonomiczną (gospodarczą) i jego pochodnych pozostają jednak dominujące funkcje obiektów i urządzeń.

Analiza systemowa ma szerokie zastosowanie w badaniach nad rozwojem zrównoważonym. W celu wypracowania strategii rozwoju zrównoważonego potrzebna jest bowiem wiedza systemowo-filozoficzna uogólniająca rozwój cywilizacyjny ludzkości. Potrzebny jest także nowy naukowy paradygmat rozwoju zrównoważonego,³¹ zastępujący dotychczasowy istniejący od czasów rewolucji przemysłowej paradygmat wzrostu gospodarczego.³² Zastosowania analizy systemowej – czyli analizy elementów i ich powiązań w grupie interakcji tworzących jednolitą całość – do problematyki rozwoju zrównoważonego pokazują możliwość formułowania holistycznych modeli systemu, w którym zamieszkujemy. Możemy zatem uzyskać ogólne wyobrażenie o skutkach ludzkich decyzji w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego dla środowiska zamieszkiwania człowieka i jego zmian.³³ Interdyscyplinarność analizy systemowej ułatwia³⁴ przewidywania i optymalizację podejmowania decyzji w tym zakresie na podstawie wiedzy naukowej z uwzględnieniem celów społecznych oraz

³¹ *Science for global sustainability: towards new paradigm*, w: *Earth system analysis for sustainability*, red. W.C. Clarck, P.J. Cruzten, H.J. Schellnhuber, The MIT Press, Freie Universität, Berlin 2004, s. 1–28; P. Magnuszewski, *Podejście systemowe*, w: *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, red. nauk. J. Kronenberg, T. Bergier, Fundacja Sendzimira, Kraków 2010, s. 44–70.

³² R.K. Kanth, *Introduction: the overview of development studies*, w: *Paradigms in economic development: classic perspectives, critiques and reflections*, red. R.K. Kanth, M.E. Sharpe Inc., New York 1993, s. 3–16.

³³ R.W. Shaw, *Sustainable development: applications of systems analysis*, „Science of The Total Environment” 1994 Vol. 149, Is. 3, s. 193–214; T. Soroczynski, *Integrated systems analyses and sustainable development*, w: *1st International Environmental Modelling and Software Society Conference*, Vol. 3, Lugano 2002, s. 133–138.

³⁴ Myślenie interdyscyplinarne ma korzenie w ujęciach znanych już starożytności. Współczesne pojmowanie interdyscyplinarności wywodzi się z XIX-wiecznego współwystępowania kilku zjawisk: unowocześnienia nauk przyrodniczych, ogólnego unaukowiania wiedzy, skutków rewolucji przemysłowej, postępu technologicznego i rozwoju techniki rolniej. Zob. J.T. Klein, *History, theory, and practice*, Wayne State University Press, Detroit 1990, s. 11–40.

znacznej niepewności, właściwej systemom o dużej złożoności.³⁵ W ramach tej analizy podejmowane są istotne zagadnienia dotyczące systemów miejskich i ich regionalnych odniesień.³⁶ Znaleźć można także prace, których autorzy skłaniają się ku koncepcji ekorozwoju, gdzie rozpatrywane spektrum przestrzenne rozpościera się od regionu do powierzchni kuli ziemskiej.³⁷

Określenie mieszkania jako zespołu funkcji, których realizacja wymaga odpowiedniej przestrzeni i urządzeń,³⁸ umożliwia systematyzację zasadniczych materialno-przestrzennych wymiarów zamieszkiwania. Koncepcja infrastruktury osadniczej oparta na ujęciu systemowym jest tego wyrazem przy zastosowaniu kryterium funkcjonalno-przestrzennego do klasyfikacji obiektów i urządzeń podbudowującej bezpośrednio procesy osadnicze. Mieszkanie pojmowane w sensie techniczno-budowlanym, stanowiące przypisaną człowiekowi obudowaną mikroprzestrzeń, jest przy tym konstytutywnym elementem infrastruktury osadniczej. W literaturze anglojęzycznej termin infrastruktura osadnicza (*settlement infrastructure*) jest od lat stosowany w publikacjach poświęconych polityce osadniczej (*settlement policy*) i osiedlom ludzkim (*human settlements*).³⁹ Problematyka infrastruktury osadniczej stanowi przedmiot prac ONZ.⁴⁰ W Polsce ma niemałą literaturę przedmiotu.⁴¹

Na poziomie lokalnym, w tym mikrolokalnym (np. osiedlowym), elementarnymi składnikami infrastruktury osadniczej są – oprócz mieszkania – podstawowe w aspekcie bezpośredniego kształtowania warunków bytu obiekty i urządzenia z zakresu infrastruktury komunalnej (np. wodociąg, kanalizacja) i społecznej (np. żłobek, szkoła podstawowa). Przy funkcjonalno-przestrzennym ujmowaniu związków infrastruktury mieszkaniowej, społecznej (do której zalicza się niekiedy

³⁵ L. Hordijk, *The art and craft of system analysis*, IIASA, Luxemburg 2007, s. 11–16.

³⁶ C. Steinitz, P. Rogers, *A systems analysis model of urbanization and change An experiment in interdisciplinary education*, MIT Press, Cambridge, Mass. 1970, s. 3–78; A. Batty, *Fifty years of urban modeling: makro-statics to micro-dynamics*, w: *The dynamics of complex urban systems: an interdisciplinary approach*, red. S. Albeverio, D. Andrey, P. Giordano, A. Vancheri, Physica-Verlag, Heidelberg–New York 2007, s. 1–20; P. M. Allen, M. Strathern, J. Baldwin, *Complexity: the integrating framework for models of urban and regional systems*, w: ibidem, s. 21–42.

³⁷ J.T. Lyle, *Design for human ecosystems: landscape, land use, and natural resources*, Island Press, Washington 1999, s. 23–124.

³⁸ A. Andrzejewski, *Polityka mieszkaniowa*, op.cit., s. 17–21.

³⁹ M. Cesarski, *Rozwój infrastruktury osadniczej w Polsce w latach 1990–2005 – miary nakładów*, „Studia i Prace KES” z. 15, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2008, s. 495–517.

⁴⁰ *Settlement infrastructure and environment programme*, w: *Operational activities report 1995*, UN Centre for Human Settlements, Nairobi 1995, s. 8; *An urbanizing world: global report on human settlements*, UN Centre for Human Settlements Infrastructure and Environment Programme, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 309 i dalsze; *Global report on human settlements 2009: planning sustainable cities*, UN, New York 2009, s. 3–46.

⁴¹ M. Cesarski, *Rozwój infrastruktury...*, op.cit.

mieszkania) oraz komunalnej (i innej technicznej) wymienione człony układają się w koncepcję infrastruktury osadniczej, która dotyczy także innych ponadlokalnych skal i zależności. Infrastruktura osadnicza jest kategorią przestrzenną – siecią obiektów i urządzeń najbardziej istotnych dla funkcji osadniczych – w odróżnieniu od obejmującej podobny zakres rzeczowy infrastruktury społecznej formułowanej wokół „przestrzennego” hasła „człowiek”. Mieszkania rozlokowane w układach osadniczych o różnej skali i charakterze (np. od osiedla, poprzez metropolię, do systemu osadniczego państwa, kontynentu) stanowią czynnik pierwotny wyznaczający w dużej mierze potrzeby w zakresie rozmieszczenia innych elementów infrastruktury osadniczej. Dopiero na tle układów osadniczych, ich wewnętrznej hierarchii i występujących w nich relacji między mieszkaniami pozostała infrastrukturą osadniczą a innymi elementami zagospodarowania przestrzennego i struktur osadniczych można podjąć analizę i weryfikację drugiej po dostępności społecznej istotnej cechy tej infrastruktury, jaką jest dostępność przestrzenna. O dostępności tej decyduje w coraz mniejszym stopniu bezwzględna liniowa odległość obiektów i urządzeń infrastruktury komunalno-społecznej i innej od lokalizacji mieszkań. Szybkiego znaczenia nabiera w tym zakresie odległość względna mierzona czasem i kosztem pokonywania odległości liniowej.

Zastosowanie kryterium przestrzenno-funkcjonalnego oznacza, że do operacyjnego podporządkowanego każdorazowo charakterowi badań zakresu infrastruktury osadniczej zaliczać można dziedziny bezpośrednio podbudowujące osadnictwo, które w zależności od wymiaru przestrzennego (międzynarodowego, krajowego, regionalnego, lokalnego itd.) spełniać mogą określone funkcje (społeczne, ekonomiczne, ekologiczno-przestrzenne) w podbudowywaniu procesów osiedleńczych i całym rozwojem cywilizacyjnym z szansami na jego zrównoważenie. Szkoła podstawowa jest np. elementem infrastruktury osadniczej w skali lokalnej, natomiast szkoła wyższa może nim być w skali regionalnej, w tym międzynarodowej. Mieszkanie, towarzysząca mu infrastruktura komunalna oraz związana z nimi bezpośrednio infrastruktura społeczna (np. szkoła podstawowa) są tu podstawowym podzbiorem infrastruktury osadniczej, dopiero bowiem na nich podstawie nabierają sensu rozważania o infrastrukturze osadniczej wyższego lub unikalnego stopnia (np. szkoła wyższa). Kryterium funkcjonalno-przestrzenne decyduje, że zakres infrastruktury osadniczej jest na ogół większy od zakresu infrastruktury społecznej, a różnica wzrasta wraz z rozpatrywaniem ogólniejszych wymiarów przestrzennych.

Oprócz powiązanej bezpośrednio z mieszkalnictwem infrastruktury społecznej i komunalnej do zakresu infrastruktury osadniczej dołączyć można zatem kolejne elementy – infrastrukturę transportowo-komunikacyjną oraz infrastrukturę handlu (odpowiednio detalicznego i hurtowego), decydujące o istotnych standardach

urbanistycznych i osadniczych. Infrastruktura transportowo-komunikacyjna i handlowa związana jest ściśle w czasach powiększającej się liniowej odległości miejsc pracy i mieszkania (ujętego w techniczno-budowlanym sensie) z kwestią ładu przestrzennego struktur osadniczych. Część miejskiej infrastruktury komunikacyjnej traktować można przy tym jako składnik szerszej pojętej infrastruktury komunalnej, a sieć handlu detalicznego jako element rozszerzający rozumienie zakresu infrastruktury społecznej. Podobne rozumowanie zastosować można do infrastruktury energetycznej oraz innej.

Kryterium funkcjonalno-przestrzenne, nawiązujące do ujęcia opartego na teorii analizy systemowej, uwydatnia integracyjne właściwości koncepcji infrastruktury osadniczej dotyczące jej elementów stanowiących podstawę procesów osiedleńczych. Kryterium to decyduje, że infrastruktura osadnicza jest systemem. Kryterium funkcjonalno-przestrzenne dopomaga również w analizie interakcji trzech podstawowych aspektów rozwoju zrównoważonego: społecznego, ekonomicznego i przyrodniczo-ekologicznego. W związku z tym kryterium wskazane aspekty rozwoju zrównoważonego tworzą system. Zazębiają się i przeplatają podobnie jak składniki infrastruktury osadniczej. Nie mogą być rozłącznymi płaszczyznami tego rozwoju, podobnie jak elementy infrastruktury osadniczej nie mogą podbudowywać w oddzielny sposób procesów osiedleńczych w wymiarach społecznym, ekonomicznym i przyrodniczo-ekologicznym. Każda aktywność społeczno-gospodarcza, także w zakresie infrastruktury osadniczej, wywołuje dodatnie lub ujemne skutki w tych trzech aspektach rozwoju zrównoważonego wpływających zwrótnie na zamieszkiwanie człowieka. Wyjątkowa pod tym względem rola infrastruktury osadniczej polega na możliwości równoczesnego spełniania dwóch funkcji – funkcji podbudowy oraz funkcji zasadniczego pola realizacji rozwoju zrównoważonego.

3. Zakres infrastruktury osadniczej a rozwój zrównoważony – interdyscyplinarność, bieguny przestrzenne i relacje

Lokalnym (mikrolokalnym) biegunem przestrzennego oddziaływania infrastruktury osadniczej jest mieszkanie stanowiące bezpośrednio przypisaną człowiekowi obudowaną mikroprzestrzeń. Mieszkanie ujęte w techniczno-budowlanym sensie, będące trzonem infrastruktury osadniczej, jest zarazem fundamentem kształtowania życia społecznego zgodnego z koncepcją rozwoju zrównoważonego. Genezy rozwoju zrównoważonego związanej z mieszkaniem, osadnictwem i zamieszkiwaniem poszukiwać można u prekursorów współczesnej urbanistyki, bowiem już

w koncepcji miasta-ogrodu Ebeneza Howarda (1898 rok),⁴² której pierwiastki odnaleźć można również w Polsce.⁴³ Rozwój zrównoważony jest różnie określany i definiowany w literaturze przedmiotu.⁴⁴ Od pojawienia się w 1972 roku w pracach ONZ terminu ekorozwój, rozwój zrównoważony stanowi reminiscencję zapoczątkowanych w latach siedemdziesiątych raportów Klubu Rzymskiego i innych organizacji wskazujących zagrożenia dla środowiska przyrodniczego wynikające z niekontrolowanej urbanizacji oraz wzrostu ekonomicznego nadmiernie wykorzystujących zasoby odtwarzalne i nieodtwarzalne.⁴⁵ Koncepcja rozwoju zrównoważonego – dyskutowana szerzej od końca lat osiemdziesiątych⁴⁶ – eksponuje stabilizującą rolę zasobów: naturalnych oraz przetworzonych na potrzeby społeczne, co prowadzić ma do powszechnego ekorozwoju. Dyskusja w tym zakresie wybiegająca znacznie poza problematykę ochrony środowiska – mająca nurt radykalny już w połowie lat sześćdziesiątych⁴⁷ – sięgająca tzw. ekologii głębokiej, w tym ekofilozofii,⁴⁸ nadaje koncepcji rozwoju zrównoważonego interdyscyplinarny charakter idei ustrojowo-cywilizacyjnej.⁴⁹

⁴² E. Howard, *Garden cities of to-morrow*, Faber&Faber, London 1946, s. 50–57, 138–147; *The sustainable urban development reader*, red. S.M. Wheeler, T. Beatley, Routledge, London 2004, s. 5–14; E. Howard, *The three magnets*, w: ibidem, s. 11–14; T. Jeleński, *Urbanistyka i gospodarka przestrzenna*, w: *Wyzwania zrównoważonego...*, op.cit., s. 235–264.

⁴³ J. Sokołowska-Moskwiak, *Idea miasta ogrodu na przykładach osiedli miast górnośląskich*, Wydawnictwo PŚ, Gliwice 2011, s. 64–207.

⁴⁴ R.M. Auty, K. Brown, *An overview to approaches to sustainable development*, w: *Approaches to sustainable development*, red. R.M. Auty, K. Brown, Routledge, London 1997, s. 3–20; F. Berkes, C. Folke, *Linking social and ecological systems: management practices and social mechanisms for building resilience*, w: *Linking social and ecological systems: management practices and social mechanisms for building resilience*, red. F. Berkes, C. Folke, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 4–6; M. Monto, L.S. Ganesh, K. Varghese, *Sustainability and human settlements: fundamental issues, modeling and simulations*, Sage, New Delhi 2005, s. 157; *Sustainable development handbook*, wyd. II, red. S.A. Roosa, London 2010, s. 44; R. Gechev, *Sustainable development: economic aspects*, University of Indianapolis Press, Indianapolis 2005, s. 2–4.

⁴⁵ D.H. Meadows et al., *Granice wzrostu*, PWE, Warszawa 1973, s. 3 i dalsze; M. Mesarovic, E. Pestel, *Ludzkość w punkcie zwrotnym*, PWE, Warszawa 1976, s. 4 i dalsze; *O nowy ład międzynarodowy*, red. J. Tinbergen, PWN, Warszawa 1978, s. 3 i dalsze; *Raport o stanie świata 1985–198*, red. L.R. Brown, PWE, Warszawa 1990, s. 4 i dalsze.

⁴⁶ *Our common future*, red. G. Brundtland, Oxford University Press, New York 1987, s. 3 i dalsze.

⁴⁷ M. Bookchin, *Ecology and revolutionary thought*, Times Change Press, New York 1970, s. 4–63.

⁴⁸ B. Devall, G. Sessios, *Deep ecology: living as if nature mattered*, Gibbs Smith, Utah 1985, s. 2–7; D. Rottenberg, *Introduction: ecosophy T – from institution to system*, w: A. Naess, D. Rottenberg, *Ecology, community and lifestyle*, Cambridge University Press, London 1989, s. 2–22; J.M. Dołęga, *Ekofilozofia – nauka XXI wieku*, „Problemy Ekorozwoju” 2006 nr 1, s. 17–22; A. Papuziński, *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, „Problemy Ekorozwoju” 2006 nr 2, s. 25–32.

⁴⁹ K. Bartosik, *Koncepcja trwałego rozwoju a poszukiwanie strategii globalnych*, „Ekonomista” 1992 nr 2, s. 225–246; R. Andrzejewski, *Ekologia i ekorozwój*, w: *Polska przestrzeń a wyzwania XXI wieku*, red. J. Kołodziejewski, „Biuletyn KPZK PAN” z. 176, PWN, Warszawa 2000, s. 247–257; E. Kośmicki, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Nauka” 1996 nr 2, s. 97–112; G. Zabłocki, *Rozwój zrównoważony. Idee, efekty, kontrowersje*, Wyd. UMK, Toruń 2002, s. 46–63.

Potrzeba ścisłego definiowania rozwoju zrównoważonego ewoluującego wraz z rozwojem cywilizacyjnym wydaje się dyskusyjna, tak jak dyskusyjne jest np. definiowanie PKB, mimo ogólnie znanych jego określeń i sposobów obliczania.⁵⁰ W odniesieniu do znaczenia koncepcji infrastruktury osadniczej rozwój zrównoważony określony być może jako rozwój cywilizacyjny dążących do ciągłości trwania osiadłych, gospodarujących społeczeństw. Społeczeństw nacechowanych elementami ascetycznego bytu, przestrzegających sprawiedliwości wewnątrz- i międzypokoleniowej w korzystaniu z zasobów Ziemi. Społeczeństw doceniających stabilizującą rolę zasobów naturalnych oraz przetwarzanych w sposób efektywny ekonomicznie na podstawowe, zaspokajane w skali masowej potrzeby społeczne. Trwanie społeczeństw gospodarujących wymaga zatem efektywnej produkcji oszczędzającej zasoby naturalne oraz umożliwiającej powszechną konsumpcję i zatrudnienie szerokich rzesz ludności. Ludności mogącej i chcącej wytwarzać głównie dobra i usługi podstawowe sprzyjające poczuciu wspólnoty i przeciwdziałające powstawaniu nieuzasadnionych różnic społecznych w obszarze zamieszkiwania.⁵¹ O wytwarzanie i masową konsumpcję takich dóbr i usług stosunkowo najłatwiej w sferze infrastruktury osadniczej, to jest w sferze urzędzeń, obiektów i instytucji (wraz ze znajdującymi się tam ludźmi) stanowiących bezpośrednią podstawę osadnictwa. Dotychczasowe starania o tworzenie wszelkich miejsc pracy w celu podtrzymywania wzrostu gospodarczego skierować więc trzeba na pozyskiwanie takich stanowisk wytwarzania, z których produkcja zaspokajać będzie w skali masowej przede wszystkim podstawowe potrzeby społeczne.⁵²

Przy powyższym określeniu rozwoju zrównoważonego rozumienie słowa „mieszkanie” rozciągnąć można od wspomnianej, bezpośrednio przypisanej człowiekowi mikroprzestrzeni na drugi biegun przestrzennego oddziaływania infrastruktury osadniczej o charakterze potencjalnym. Oddziaływania przekraczającego wówczas znacznie przestrzenny obserwowalny zasięg funkcjonalny infrastruktury osadniczej. Rozumienie słowa „mieszkanie” rozciągnąć można bowiem do przewidywalnych naukowo potencjalnych granic osadnictwa, czyli zamieszkiwania, zakreślanych trójwymiarową przestrzenią geodezyjną kuli ziemskiej, w analogii do empirycznie

⁵⁰ Celem prac nad uzupełnieniem PKB prowadzonych od lat jest stworzenie wskaźników mierzących postęp w zakresie zrównoważonej realizacji celów społecznych, ekonomicznych i przyrodniczo-ekologicznych. Zob. *Wyjść poza PKB. Pomiar postępu w zmieniającym się świecie*, Kom. (2009) 433, Bruksela 2009, s. 2–11.

⁵¹ M. Cesarski, *Sytuacja mieszkaniowa w Unii Europejskiej i wyzwania integracji – miejsce Polski*, w: *Co dzieli, co integruje Wspólnotę Europejską*, red. nauk. K. Żukrowska, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007, s. 351–361.

⁵² M. Husson, *Kapitalizm bez znieczulenia*, KiW, Warszawa 2011, s. 164–167.

sprawdzalnego opisu przestrzeni dla celów planowania przestrzennego.⁵³ Bieguny przestrzennego oddziaływania infrastruktury osadniczej odczytywać więc można na skali ciągłej od mikroprzestrzeni mieszkania człowieka, poprzez wymiar regionalny, do makroprzestrzeni „mieszkania” ludzkości (kuli ziemskiej). „Mieszkanie” przestacza się wtedy w elastyczną formę przestrzeni geograficznej mającej wiele wspólnych płaszczyzn z zagospodarowaniem przestrzennym. Podejście takie, nawiązujące do myślenia globalnego, w tym filozoficznego,⁵⁴ wyznacza szerokie, interdyscyplinarne pole badań problematyki „mieszkania” uzasadniające potrzebę rozpatrywania całej przestrzeni zamieszkiwania. Przestrzeni obejmującej oprócz mieszkania określanego w sensie techniczno-budowlanym, architektonicznym oraz urbanistyczno-osadniczym – czyli przestrzeni zamieszkaney *sensu stricto* – również elementy środowiska naturalnego przetwarzane przez człowieka i oddziałujące na niego.⁵⁵ Tego typu relacje i zależności umożliwiają włączenie do rozważań pojęcia przestrzeni ekologicznej.⁵⁶ Pojęcie to sprowadzić można do przestrzeni zamieszkaney *sensu stricto* wraz z jej potencjalnością.

W dobie cywilizacyjnych zagrożeń dla naturalnego środowiska człowieka kultura zamieszkiwania zależy od stopnia uwzględniania wymogów rozwoju zrównoważonego w kształtowaniu standardów osiedleńczych. Rozwiązywanie wyzwań rozwoju zrównoważonego, w tym zwłaszcza ekologicznych, zależy bowiem w znacznym stopniu od cech antropogenicznych zamieszkiwania.⁵⁷ Pozostając przy miejscu zamieszkania człowieka, podejście takie podkreśla konieczność wychodzenia poza bezpośrednio doznawaną lokalność. Zakres infrastruktury osadniczej, mogący dotyczyć układu regionalnego sięgającego przestrzeni międzynarodowej, daje szansę przewyższania ograniczeń związanych ze spojrzeniem lokalnym niemogącym ogarnąć zadań rozwoju zrównoważonego. Szanse zawiązywania się integracji i spójności społecznej w przestrzeni znacznie większej od określonej miejscami mieszkania i pracy,⁵⁸ wyznaczonej bowiem pojęciem kultury zamieszkiwania. Poszukiwać wówczas można warunków harmonizowania rozwoju społeczno-gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego z potrzebami i możliwościami zrównoważonego ist-

⁵³ J. Goryński, *Polityka przestrzenna*, PWE, Warszawa 1982, s. 17–40.

⁵⁴ M. Heidegger, *Budować, mieszkać myśleć*, op.cit.

⁵⁵ A. Andrzejewski, *Polityka mieszkaniowa*, op.cit., s. 16–19; M. Cesarski: *Mieszkalnictwo. Myślenie...*, op.cit.; M. Cesarski, *Podstawy zamieszkiwania i ich...*, op.cit.

⁵⁶ S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 310–329.

⁵⁷ M. Cesarski, *Mieszkalnictwo i osadnictwo w rozwoju zrównoważonym – szanse i zagrożenia*, w: *Rozwój zrównoważony wyzwaniem XXI wieku*, referat na konferencję z okazji 80. rocznicy utworzenia IGS – 1920–2000, SGH, Warszawa 2001 (maszynopis).

⁵⁸ P.S.M. Smit, *Home-work distances and the urbanized society: a macro-micro level question*, w: *Urban development and urban life in international perspective*, red. W. Ostendorf, P. Korcelli, R. Sindair, „Geographia Polonica” 1997 Nr 69, s. 119–133.

nienia i rozwoju przestrzeni zamieszkiwania. Nie traci więc znaczenia pochodzące z lat sześćdziesiątych określenie osadnictwa jako działania mającego na celu przystosowanie środowiska naturalnego do potrzeb osiadłego życia człowieka, mimo szerszego obecnie pojmowania owego przystosowania.⁵⁹ W dającej się przewidywać przyszłości rozwój osadnictwa jest procesem nieodwracalnym. Urbanizacja – obejmująca tzw. dezurbanizację, kontrurbanizację, semiurbanizację, suburbanizację itp. – stanowi wyższą społeczno-przestrzenną formę tego procesu. Bez dalszej produkcji rolno-przemysłowej poddanej modyfikującym zabiegom naukowo-technicznym – wbrew poglądom o otwierającej się epoce postindustrialnej i tezie o dezindustrializacji sprowadzających rozwój do w zasadzie produkcji „czystych usług” – nie jest możliwe trwanie cywilizacji człowieka osiadłego. Dopiero takie podejście uzasadnia potrzebę ścisłego łączenia rozwoju infrastruktury osadniczej z rozwojem zrównoważonym jako podstawowego środka integracji i spójności społecznej.

Właściwie rozłożony w czasie i przestrzeni rozwój infrastruktury osadniczej konstituowanej przez mieszkanie w ujęciu techniczno-budowlanym służyć może dobrze rozwojowi zrównoważonemu. Mieszkanie jest tu dobrem szczególnym po dwakroć, swoistą „podstawą podstawy” rozwoju zrównoważonego na dwubiegunowej osi „mikroprzestrzeń człowieka – makroprzestrzeń ludzkości”, gdzie wymiar regionalny stanowi tylko współczesny przejaw owej dwubiegunowości. Funkcje spełniane przez mieszkanie oraz inne urządzenia i obiekty zaliczane do infrastruktury społecznej, a także komunalnej są ponadto w coraz większym stopniu wymienne i ulegają przyspieszonym zmianom wraz z rozwojem techniki oraz technologii, ostatnio zwłaszcza informatyki. Wnętrze mieszkania wyposażone jest poza tym w media połączone z innymi elementami infrastruktury osadniczej. Do mieszkania stosuje się przy tym w niewielkim stopniu – poza niektórymi różnicami standardowymi – zasada hierarchizacji usług świadczonych w zakresie infrastruktury osadniczej na podstawowe, wyższego rzędu i unikalne.

Przestrzeń zamieszkaną w ścisłym, praktycznym sensie – której zakres odpowiada rozumieniu regionu określanego przez cechy antropogeniczne – identyfikować można z osiedlaniem się i wynikami tego procesu powiązanymi z formami gospodarki i innymi cechami kultury zamieszkującej ludności. Kultury zawierającej potężny ładunek historii kultury materialnej, współczesne treści i formy tej kultury oraz wyzwania dotyczące długiego trwania w przestrzeni o wymiarze cywilizacyjnym.⁶⁰ Trzonem przestrzeni zamieszkaną są mieszkania oraz powiązane

⁵⁹ J. Goryński, *Urbanizacja, urbanistyka i architektura*, PiW, Warszawa 1966, s. 10–12.

⁶⁰ F. Braudel, *Historia i trwanie*, op.cit.; J. Barański, *Świat rzeczy. Zarys antropogeniczny*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007, s. 6–32. Istotne tu jest zwłaszcza odkrycie kultury przez cywilizację zachodnią jako aktywnego oddziaływania człowieka na otaczające go środowisko stające się antropogenicznym, zatem przede wszystkim

z nimi relacjami funkcjonalno-przestrzennymi i społecznymi elementarne, wyższego rzędu oraz unikalne urządzenia i obiekty infrastruktury osadniczej (zwłaszcza społecznej, komunalnej, a także transportowo-komunikacyjnej, energetycznej i innej) świadczące usługi dające miejsca pracy.⁶¹ Zasób mieszkaniowy, tj. mieszkaniowy majątek trwały,⁶² przeistacza się w spojrzeniu na stan przestrzennego zagospodarowania i rozwój procesów osiedleńczych w infrastrukturę mieszkaniową.⁶³ Infrastruktura ta podbudowuje w sposób najbliższy warunkom życia człowieka szersze procesy społeczno-gospodarcze w aspekcie przestrzennym. Stanowi w związku z tym decydujący czynnik zagospodarowania przestrzennego. Infrastruktura mieszkaniowa oraz pozostałe elementy infrastruktury osadniczej muszą znajdować się w określonej relacji z rozmieszczeniem innych miejsc pracy.

Będąc składnikiem majątku trwałego w formie zagospodarowania przestrzennego, infrastruktura mieszkaniowa i pozostałe elementy infrastruktury osadniczej znajdować się powinny w odpowiedniej relacji zwłaszcza do rozmieszczenia najbardziej związanego lokalizacyjnie aparatu *stricte* produkcyjnego (związanego np. z górnictwem, przetwórstwem przemysłowym, budownictwem). Wówczas to infrastruktura osadnicza uelastyczniając rynek pracy, uwydatnia istotną rangę polityki mieszkaniowej i osadniczej w polityce społeczno-gospodarczej i polityce przestrzennej w aspekcie osiągania celów ekonomicznych.⁶⁴ W koncepcji infrastruktury osadniczej polityka mieszkaniowa i osadnicza łączą się zatem ściśle z innymi rodzajami polityki wpływającej bezpośrednio na kształtowanie warunków bytu (zwłaszcza z polityką komunalną, społeczną, transportową, energetyczną, także z przestrzenną, budowlano-inwestycyjną, urbanizacyjną itp.).

W zakres przestrzeni zamieszkałej wchodzi także struktury osadnicze warunkowane rozwojem kapitału ludzkiego i społecznego. W ramach tych struktur istnieją inne – poza stwarzanymi przez infrastrukturę osadniczą obejmującą instytucje, a więc także działających tam ludzi – miejsca pracy i aktywności społecznej (przedsiębiorstwa, firmy, instytucje, organizacje itp.). Struktury te powinny znajdować

---

na przestrzeń zamieszkaną pojmowaną w ścisłym sensie oraz całą przestrzeń zamieszkiwania człowieka. Zob. Z. Bauman, *Europa. Niedokończona przygoda*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2005, s. 5–70.

⁶¹ M. Cesarski, *Rozwój infrastruktury...*, op.cit.

⁶² M. Cesarski, *Mieszkaniowy majątek trwały oraz jego rola w badaniach i polityce mieszkaniowej w Polsce*, „Monografie i Opracowania SGH” nr 447, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1998, s. 18–36.

⁶³ A. Andrzejewski, *Ogólne kierunki rozwoju infrastruktury mieszkaniowej w Polsce*, w: *Infrastruktura mieszkaniowa i jej zróżnicowanie regionalne 1970–2000*, red. A. Andrzejewski, H. Kulesza, „Studia KPK PAN” t. XLVIII, PWN, Warszawa 1974, s. 11–23.

⁶⁴ M. Cesarski, *Kategoria majątku trwałego w badaniach sfery osadnictwa w Polsce*, w: *Problemy rozwoju regionalnego*, t. 5, red. J. Brdulak, VII Kongres Ekonomistów Polskich – styczeń 2001, PTE–Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2001, s. 143–166.

się z kolei w odpowiednich relacjach funkcjonalno-przestrzennych i społecznych z infrastrukturą osadniczą. Sfera osadnicza i przestrzeń zamieszкана *sensu stricto*, na które składa się tak określona infrastruktura i struktura osadnictwa, staje się przez to przestrzenią osadniczą wyznaczaną przez cechy i zjawiska kulturowe, zyskujące w sytuacji względnie trwałego istnienia miano cywilizacji.

Zarysowany zakres przestrzeni zamieszkaney, a zwłaszcza urbanizacyjnej ma bogate tradycje badawcze sięgające lat dwudziestych XX wieku, wywodzące się z dorobku chicagowskiej szkoły ekologii społecznej, szukającej prawidłowości rozmieszczeniu czynników społecznych generujących rozwiązania funkcjonalne terenów – zwłaszcza zajętych przez zabudowę mieszkaniową.⁶⁵ Dorobkiem w tym zakresie są m.in. dokonania ekologii społecznej osadnictwa poszukującej związków zachowań społecznych i struktur społecznych z przestrzenią, zajmującej się szeroko rozumianym gospodarowaniem przestrzenią dla celów osadnictwa.⁶⁶ W Polsce ślady teoretycznego pojmowania podstaw ekologii społecznej osadnictwa widoczne są w twórczości naukowej Stanisława Ossowskiego, podnoszącego znaczenie udziału świadomej woli w kształtowaniu struktury przestrzennej, doceniającego współpracę socjologii z urbanistyką w dziedzinie kształtowania fizyczno-przestrzennych form miasta. Podobny typ myślenia zauważyć można w pracach Stanisława Rychlińskiego, nawiązującego do koncepcji ekologii społecznej.⁶⁷ Współcześnie wielowarstwowy rozwój przestrzeni zamieszkalnej, w tym urbanizacyjnej, łączyć można z elastycznie rozumianym „mieszkaniem” wyznaczającym materialne ramy spójności społecznej. Spójności widzianej z ponadpaństwowej perspektywy europejskiej cywilizacji zachodniej (np. związanej z istnieniem Unii Europejskiej).

Tak rozumiana problematyka „mieszkania”, tożsama wówczas z przestrzenią zamieszkiwania i potencjalnym zakresem infrastruktury osadniczej, badana jest przez przedstawicieli różnych dziedzin, z których nauki społeczne (odróżniane od humanistycznych i przyrodniczych), zwłaszcza stosowane, pełnią rolę przewodnią. Historia osadnictwa, archeologia osadnictwa, geografia osadnictwa, polityka osadnicza, socjologia osadnictwa, ekologia społeczna osadnictwa i inne specjalizacje naukowe

⁶⁵ R.H. Moos, P.M. Insel, *Issues in social ecology: human milieus*, National Press Books 1974, s. 40–580; B. Hamm, *Introduction*, w: B. Hamm, *Progress in social ecology*, K.M. Rai Mittal for Mittal Publication, New Delhi 1992, s. 1–11; A. Kirn, *Social implication of ecological limits to growth*, w: ibidem, s. 27–47; I. Scoones, *New ecology and the social sciences: what prospects for a fruitful engagement?*, „Annual Review of Anthropology” 1999 Vol. 28, s. 479–507.

⁶⁶ R. Dewey, *The neighborhood, urban ecology and city planners*, w: *Selected articles in social ecology*, red. J.S. Wittman, MSS Information Corporation, New York 1973, s. 96–101. Przeprowadzane są w tym zakresie studia typu *key studies*. Zob. G.D. Stone, *Settlement ecology: The social and spatial organization of Kofyar agriculture*, University of Arizona Press, Arizona 1996, s. 4–256.

⁶⁷ Z. Pióro, *Główne nurty ekologii społecznej*, w: *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, red. Z. Pióro, KiW, Warszawa 1982, s. 7–20.

badają wybrane aspekty przestrzeni zamieszkiwania. Podobnie rzecz można o węższym, jednak jakże decydującym dla zaistnienia współczesnego, cywilizowanego osadnictwa terminie „mieszkalnictwo”, obejmującym przede wszystkim instytucjonalne, ekonomiczno-techniczne oraz społeczne, kulturowe i ekologiczne aspekty zaspokajania potrzeb mieszkaniowych dokonującego się w przestrzeni zamieszkiwania. W związku z tym w badaniach nad mieszkalnictwem uczestniczą bezpośrednio, poza polityką mieszkaniową, w tym gospodarką mieszkaniową, m.in.: ekonomika mieszkalnictwa, socjologia mieszkania, ergonomia mieszkania, historia mieszkalnictwa, urbanistyka mieszkaniowa, a na pograniczu nauki i sztuki – architektura mieszkaniowa. Inkorporując problematykę infrastruktury komunalnej społecznej, transportowo-komunikacyjnej, energetycznej itp., koncepcja infrastruktury osadniczej obejmuje także w interdyscyplinarny sposób dziedziny, specjalizacje i inne związane z tym dociekania naukowe, np. politykę społeczną i komunalną (miejską), politykę transportową, energetyczną. W związku z wymiarem instytucjonalnym zaspokajania potrzeb można również mówić o prawie mieszkaniowym, a w dalszej konsekwencji o prawie osadniczym i innych jako technice społecznej do wywoływania określonych zachowań ludzkich opartych na racjonalizmie.⁶⁸

Przestrzenne oddziaływanie infrastruktury osadniczej przebiegać może zatem od bieguna mikroprzestrzennego zakreślonego przez konwencjonalne mieszkanie do bieguna makroprzestrzennego ograniczanego powierzchnią kuli ziemskiej. Takie też jest przestrzenne spektrum znaczenia rozwoju zrównoważonego. W praktyce zasadniczy przestrzenny wymiar rozpatrywania infrastruktury osadniczej i rozwoju zrównoważonego jako podstawowej platformy integracji i spójności społecznej stanowi przestrzeń zamieszkała wyznaczana regionalnym i lokalnym zasięgiem procesów osadniczych.

Mimo że stosunkowo łatwo zaobserwować lokalne relacje infrastruktury osadniczej i jej elementów, to myślenie o roli tych relacji w rozwoju zrównoważonym dotyczyć musi wymiaru regionalnego. Jest tak w związku ze wspomnianą złożonością i zależnością procesów społeczno-gospodarczych i przyrodniczo-ekologicznych składających się na rozwój zrównoważony. Dopiero poczynając od wymiaru regionalnego, ze względu na wielkość masy zależności, pojawia się możliwość systemowego ich ogarnięcia, a w przypadku systemu przyrodniczo-ekologicznego o zdolności do odczytania warunków jego samoczynnego rozwoju oraz przestrzegania i wspomagania ich w działalności społeczno-gospodarczej.⁶⁹ Lokalne relacje infrastruktury osadniczej i jej elementów służące rozwojowi zrównoważonemu dotyczą

⁶⁸ J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 810–827.

⁶⁹ P.H. Selman, *Local sustainability: managing and planning ecologically sound places*, Sage, London 1996, s. 35–56.

zatem zapewnienia podstawowych warunków bytu nienaruszających walorów krajobrazu kulturowego, dających się bezpośrednio obserwować, czyli doznawanych antropogenicznych fragmentów przestrzeni geograficznej. Miejsce tu zatem na bezpośrednio związane z mieszkaniami podstawowe urządzenia i obiekty infrastruktury komunalnej i społecznej.

W wymiarze regionalnym istotnymi elementami infrastruktury osadniczej stają się obiekty infrastruktury społecznej dostarczające usług wyższego rzędu i unikalnych, liniowo-punktowe systemy infrastruktury transportowo-komunikacyjnej, energetycznej itp. mogące pełnić istotne funkcje w rozwoju zrównoważonym. Różnice zakresu infrastruktury osadniczej i stopnia zaawansowania jej rozwoju między obszarami wysoko i nisko zurbanizowanymi uwydatniają kwestię regionalnego zasięgu wielu elementów tej infrastruktury mających miejscową lokalizację. W przypadku infrastruktury komunalnej, transportowo-komunikacyjnej i energetycznej kwestia ta dotyczy przede wszystkim obiektów i urządzeń źródłowych oraz punktowych (np. stacja pomp, centrala telefoniczna, baza transportu, elektrownia). Dotyczy również instytucji i placówek infrastruktury społecznej świadczących usługi wyższego rzędu, często o unikalnym charakterze, wykazujących regionalny, niekiedy międzynarodowy zasięg, lecz lokalizowanych przeważnie na obszarach wysoko zurbanizowanych.⁷⁰ Można więc mówić o funkcjonalno-przestrzennym kryterium oddziaływania znacznej części infrastruktury osadniczej przekraczającym rozłączny podział miasto-wieś. Nasileniu się społecznych, ekonomicznych i przestrzenno-ekologicznych przejawów urbanizacji odpowiada przy tym zacieranie się podziału struktur osadniczych na miasta i wsie nie tylko w sferze demograficznej. W coraz większym stopniu zacieranie to dotyczy zaawansowania i warunków rozwoju liniowych, a niekiedy punktowych elementów infrastruktury osadniczej istotnych dla rozwoju zrównoważonego (np. stacje oczyszczalnia i uzdatniania ścieków). W procesie tym ważne są relacje czasowo-przestrzenne związane z sekwencjami powstawania podstawowych, wyższego rzędu oraz unikalnych obiektów i urządzeń tej infrastruktury na tle innych składników przestrzennego zagospodarowania (np. wyprzedzające powstanie uczelni o nachyleniu ekologicznym oraz stacji oczyszczania i uzdatniania ścieków w regionie o perspektywach nasilenia działalności gospodarczej).

⁷⁰ M. Cesarski, *Lokalna infrastruktura osadnicza i jej makroprzestrzenne odniesienia w Polsce*, w: *Wpływ różnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, red. A. Stasiak, „Biuletyn KPZK PAN” z.188, PWN, Warszawa 1999, s. 157–161.

Konkluzje

W opracowaniu zwrócono uwagę na metodyczne atuty koncepcji infrastruktury osadniczej w procesie podążania od funkcjonalnego mieszkania ku zrównoważonej przestrzeni zamieszkiwania. Podkreślono konieczność rozpatrywania tego procesu w aspekcie podbudowy i prowadzenia rozwoju zrównoważonego, potwierdzając zapomniany fakt, że konkretni ludzie, ich społeczności i społeczeństwa osiadłego na ogół bytowania stanowią centralny sens dążenia do zrównoważonej przestrzeni zamieszkiwania poprzez zrównoważony rozwój przestrzeni zamieszkałej. Odpowiedniej jakości miejsce zamieszkania i obszar zamieszkiwania stanowią podstawowe prawo człowieka. Wszeghogarniający charakter urbanizacji sprawia, że rozwój zrównoważony powinien być podstawą tego procesu. Powstawanie barier w rozwoju zrównoważonym w wymiarze kuli ziemskiej jest przy tym wynikiem nie tyle zbyt dużej liczby ludności pracującej do miast, ile rozmiarów i struktury konsumpcji bogatszych jej grup zainteresowanych obecnym jednostronnym paradygmatem wzrostu gospodarczego. Mówi się w związku z tym, że ów zbytni globalny wzrost liczby ludności i narastający również w sali globalnej kryzys mieszkaniowy powodowany jest nadmiernymi różnicami w standardzie zamieszkiwania w regionach bogatych i biednych.⁷¹

Patrzenie na rozwój zrównoważony z poziomu sfery osadnictwa, przestrzeni zamieszkałej i przestrzeni zamieszkiwania poprzez koncepcję infrastruktury osadniczej uwidacznia wagę kapitału ludzkiego i społecznego. Kapitał ten stać się może podstawową siłą koniecznego proosadniczego zwrotu w rozwoju cywilizacyjnym. Zwrotu znajdującego wyraz w podniesieniu znaczenia infrastruktury osadniczej jako podbudowy i zasadniczego pola rozwoju zrównoważonego. Rozwój infrastruktury osadniczej decyduje w sposób zwrotny o jakości kapitału ludzkiego i społecznego, warunkując rozwój zrównoważony również w tym aspekcie. Wzrost świadomości zamieszkujących upowszechni bowiem wartościowanie miejsc zamieszkania w równoważnych wymiarach społecznym, ekonomicznym i przyrodniczo-ekologicznym. Lepsze tym samym zrozumienie znaczenia podstaw zamieszkiwania w tym zakresie pozwoli na skuteczniejsze rozwiązywanie problemów rozwoju zrównoważonego.

Postępująca globalizacja, którą kształtują najsilniejsze gospodarki rynkowe, narzuca zwłaszcza w słabszych ekonomicznie państwach i regionach jednostronny w sumie rozwój infrastruktury osadniczej dotyczący niektórych tylko jej

⁷¹ S. Klinker, *Shelter and sustainable development*, w: *Building without borders: sustainable construction for the global village*, red. J. Kennedy, New Society Publishers, Gabriola Island 2004, s. 5.

elementów związanych przede wszystkim z transportem, łącznością, energetyką itp. – w wymiarze głównie międzynarodowym. Te bowiem elementy infrastruktury osadniczej włączone są bezpośrednio w przepływ kapitału finansowego umożliwiający wzrost gospodarczy. Tymczasem w dobie globalizacji dopiero zintegrowany rozwój całej infrastruktury osadniczej staje się zasadniczym – jak nigdy dotąd – czynnikiem podbudowy światowego ładu opartego na rozwoju zrównoważonym. Jednostronne działania sprzeczne z wymogami rozwoju zrównoważonego dotyczą również innych jego aspektów połączonych z zakresem tej infrastruktury. Przykładem odnoszącym się do architektoniczno-budowlanego kształtowania przestrzeni zamieszkania jest tu wymóg oszczędnego gospodarowania energią – istotny w aspekcie ekonomicznym i ochrony środowiska naturalnego – zestawiony ze zdrowiem człowieka. Człowiek będący elementem środowiska naturalnego i antropogenicznego, a zarazem podmiotem jego percepcji oraz przekształcania, doznawać może bowiem niekorzystnego oddziaływania na zdrowie dzisiejszych rozwiązań technologicznych w tym zakresie dotyczących wnętrza budynków.⁷²

Rozwój zrównoważony zachodzić może tylko poprzez właściwe kształtowanie urbanizacji miast i wsi. Implikuje to wiodącą rolę działalności mieszkaniowo-urbanistycznej i architektoniczno-budowlanej w rozwoju infrastruktury osadniczej i całej przestrzeni zamieszkiwania jako instrumentów przekształcania środowiska człowieka zgodnie z jego nadziejami i aspiracjami. Jedną z najważniejszych nauk architektoniczno-urbanistycznych drugiej połowy XX wieku polega na konieczności kształtowania urbanizacji złączonej z celami zamieszkujących społeczeństw i ich rzeczywistą hierarchią wartości.⁷³ Wyczerpywanie się możliwości wzrostu gospodarczego forsowanego za pomocą rynku zwiększa szanse na rozwój infrastruktury osadniczej stymulujący zarazem rozwój zrównoważony. Stosowanie zasygnalizowanej w opracowaniu metody operacjonalizacji działań gospodarczych przybliżającej je poprzez koncepcję infrastruktury osadniczej do społecznie akceptowalnych wartości wymaga wciąż oczekiwanej rzeczywistej przemiany paradygmatu wzrostu ekonomicznego w paradygmat zrównoważonego rozwoju.

---

⁷² T. Kusionowicz, *Problemy projektowania budynków mieszkalnych a zdrowie człowieka. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo PK, Kraków 2008, s. 41–181; T. Jeleński, *Budownictwo i architektura*, w: *Wyzwania zrównoważonego...*, op.cit., s. 150–175.

⁷³ J. Nowicki, *Środowisko mieszkaniowe*, cz. II: *Osiedla mieszkaniowe, projekty, doświadczenia XX wieku*, WSEiZ, Warszawa 2004, s. 67–77; J. Nowicki, *Środowisko mieszkaniowe*, cz. I: *Podstawy teoretyczne i aksjologiczne projektowania*, WSEiZ, Warszawa 2004, s. 77–82.

From a functional home to sustainable living space – the role of the settlement infrastructure

This study is focused on the importance of housing and other settlement infrastructure for the sustainable development of the inhabited areas and the whole living space on the Earth's surface. Development of the settlement infrastructure, based in technical and constructional terms on flat, may serve well the sustainable development of these spaces. Application of the method signaled in this study for the transformation of economic activities in order to approximate them, through the concept of settlement infrastructure, to the chief social values of sustainable development of living space, including inhabited space, requires a real shift in the paradigm of economic growth to the paradigm of sustainable development.

D'une maison fonctionnelle à un espace de vie durable – le rôle de l'infrastructure du logement

Cette étude se concentre sur l'importance du logement pour le développement durable des zones habitées et de l'espace de vie sur la Terre. Le développement de l'infrastructure du logement, qui est basé sur des appartements en termes techniques et de construction, peut bien servir le développement durable de ces espaces. L'application de la méthode de la transformation des activités économiques, qui les amène à travers le concept de l'infrastructure du logement aux valeurs principales sociales du développement durable de l'espace de vie, y compris un espace habité, nécessite un véritable changement du paradigme de la croissance économique au paradigme du développement durable.